

Foto Inga-Lena Hellberg

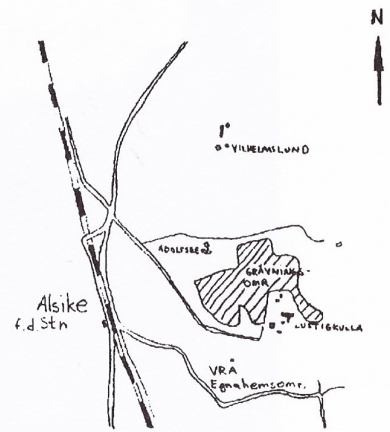

Fig 1 Översiktskarta över Alsike

ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR I ALSIKE

Mitt i det centrala Uppland, med den en gång så betydelsefulla Långhundraleden i öster och den rika bygden kring Alsike kyrka i väster finns en liten trång dalgång som sträcker sig upp mot det stora skogsområdet vid Lunsen i norr. Trots det centrala läget har dalen under större delen av historisk tid mer eller mindre varit ett utmarksområde. Innan Alsike stationssamhälle växte upp i samband med att järnvägen, på sträckan Stockholm-Uppsala, drogs genom dalgången och gav bygden nytt liv, fanns endast skogsmarker och ett soldattorp i den norra delen av dalen. Men så har det inte alltid varit. I samband med planerna på utbyggnad av Alsike upptäckte vi, vid en inventering av området på båda sidor järnvägen, flera fornlämningar. Det var både boplatser och gravar, såväl enstaka som hela gravfält. Under hösten 1990 provundersökte vi de boplatser som upptäckts vid inventeringen och flertalet av dessa visade sig innehålla lämningar efter hus och andra konstruktioner som hårdar, avfallsgropar, skärvstenshögar o.d.y.

På östra sidan av järnvägen, vid Lustigkulla på Vrå ägor, fanns den största och bäst bevarade boplaten. Redan vid inventering- en förstod vi att denna plats skulle komma att ge fynd utöver det vanliga. Efter provundersökningen framstod detta än tydligare. I de schakt som vi grävde med hjälp av grävmaskin fanns omfattande lämningar efter kultulager (dvs ett lager avsatt under bosättningen som oftast består av avfallsmaterial, kol sot och s.k. skärvig eller skörbränd sten). Vi hittade också en förvånansvärt stor mängd lösfynd i form av främst keramik och lerklining (rester av de risflätade, lerklinade väggarna).

Den 22 april 1991 började vi så slutundersökningen av denna plats. Efter avbanningen förstod vi att här fanns en

boplat som var omfattande både till yta och innehåll. När avbanningen var klar hade vi med hjälp av grävmaskin frilagt ca 40.000m som till största delen täcktes av lämningar efter boplaten samt ett tillhörande gravfält i skogsbacken bakom. I områdets SÖ del fanns även lämningar efter mycket gamla åkrar.

DE FÖRSTA VRÅBÖNDERNA

Här, i den inre delen av dalen, har det bott folk sedan flera tusen år tillbaka. På ett par ställen i den centrala delen av boplaten har vi hittat keramikbitar som av typen att döma är från stenålder. En bit av en stenxya (en sk bätyxa) under- stryker också att den tidigaste perioden i boplatsens historia troligtvis tar sin början någon gång i mellan-sen neolitikum (ca 2100-2200 f.Kr.)

Inom samma område som dessa fynd är hittade finns också rester efter hus som, på detta tidiga stadium i bearbetningen, endast mycket tveksamt kan tänkas vara av den typ som husen från stenålder vanligtvis är. Dessa hus har en s.k. medsula-konstruktion, dvs taket har burits upp av en rad med takbärande stolpar (i motsats till de senare husen; se fig 4). Väggarna har burit upp ytterändarna på taket.

BRONSÅLDERSBOSÄTTNINGEN

Den både till ytan och omfattningen största delen av boplaten kan dateras till bronsålder, både den äldre och yngre delen. Den mest påtagliga lämningen är resterna efter ett nära 37 meter långt och 8 meter brett hus av en typ som vanligtvis brukar dateras till äldre bronsålder (se fig 4). Stora, långa hus av den här typen

Fig 2.

Plan över grävningen. Rutigt mönster markerar berg, svarta fläckar är gravar och möjliga gravar. Om man tittar noga kan man se parallella rader med små fläckar här och där. Detta är stolphål i hus. Hus 1 finns mitt i "smeten" och är inte så lätt att urskilja i denna skala.

är förhållandevis vanliga i Danmark, men det är första gången vi hittar ett sådant här i Uppland.

Den äldre bronsålderns stora hus antas ha varit bostad åt flera familjer, vilket också understryks av att det finns flera härdar i huset. I senare hus har boskapen beretts plats inomhus vilket inneburit att bostadens del av husets totala längd minskat. Man antar därför att "flerfamiljshuset" då ersatts av enfamiljshus med flera funktioner.

Vi har ännu inte kunnat identifiera några fler hus som hör till bronsåldersbosättningen, detta får anstå till dess att vi har kunnat sammanställa fynd- och anläggningsmaterialet samt analysera C14-dateringar och andra prover. Men redan nu kan man utifrån det rikhaltiga fyndmaterialet se att bronsåldersboplat- sen varit tämligen omfattande. Större delen av keramikmaterialet verkar utgöras av typisk bronsålderskeramik. Flertalet keramikbitar kommer från kärl med sk rabbad yta, dvs man har strukit på en grovmagrad lera i tjocka lager utanpå det färdiga kärlet för att ge det en sträv, något ojämn yta så att det skall vara lättare att få grepp om de oftast ganska stora kärlen. Fyllda med t.ex. säd eller med vätska bör dessa kärl haft en ansevärd vikt och då är det viktigt att man kan få ett säkert grepp om dem. En del keramik är också ornamenterad med gropar, streck och linjer.

Inom den centrala delen av området finns också rester efter vad som verkar vara en versktadsplats där man ägnat sig åt bl.a. bronsgjutning. I stora, kol- och sotfyllda gropar framkom det flera mindre fragment av gjutformar. De få bitar som hade spår efter själva föremålen visar att de var enkla nålar o.dyl. som gjöts här. Vi har fram till nu endast funnit två bronser, varav den ena, en mycket tunn bronsspiral-armring, hittades i en gravläggning, den andra, en bit av en bronsskära, kom i skärvstensfyllningen i en grav.

Denna grav, som till en början såg ut som en skärvstenshö, visade sig, då vi grävt ett par decimeter ner, vara en stor stensättning som medvetet hade placerats rakt över den östra gaveln av det stora bronsåldershuset. Högen låg direkt ovanpå resterna efter väggen, vilket talar för att den anlagts ganska omedelbart efter

att huset rivits, eller vilket verkar vara troligast, brunnit ner. Det är förhållandevis vanligt att gravhögar anlagts direkt på husgrunder och det är lockande att i detta se ett samband mellan huset, hemmet och den döde.

I skrivande stund har ännu ingen begravning framkommit, men i den östra delen finns en mörkfärgad nedgrävning som har den rätta formen och storleken. Den ovan nämnda gravgömman med armringen av brons var sekundärt anlagd i toppen av graven, i den övre lagrande skärvstenspackningen.

Vi har ännu inte hittat några spår efter den yngre bronsålderns hus, men fyndmaterialet, främst keramiken, visar att det funnits en bosättning här även under denna tid. Den västra, lågt liggande delen av boplat- sen skulle, i alla fall till vissa delar, kunna vara från denna tid. I detta område finns för övrigt en lustig huslämning. Förutom att den är betydligt bredare i den ena änden än i den andra, visar mörkfärgningarna efter stolparna i stolphälen, att huset uppenbarligen har sänkat ihop, vält åt ena sidan. Om detta beror på en allt för klen eller felaktig konstruktion eller om huset har övergivits och fått förfalla vet vi inte än.

DEN ÄLDRE JÄRNÄLDERN

Den äldre järnåldern framträder främst genom ett par husgrunder samt att delar av gravfältet utifrån gravtyperna verkar vara från denna tid.

I likhet med det äldre bronsåldershuset har den äldre järnålderns hus också två rader med takbärande stolpar. Den stora skillnaden är att där bronsåldershuset har stolparna i paren placerade relativt långt ifrån varandra (upp emot fyra meter) och paren ganska tätt placerade (ca två meter) så har de äldre järnåldershusen stol-

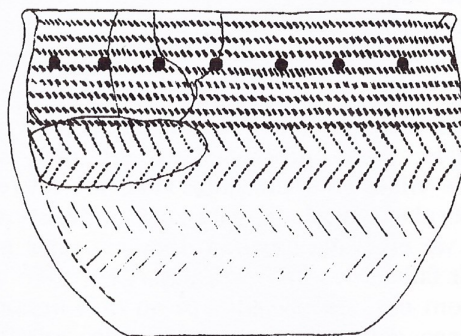

Fig 3

En rekonstruktion av hur ett av de tidigaste kärlen kan ha sett ut. Det vi funnit är endast de mindre bitarna i den övre vänstra delen. Rekonstruktion och teckning Elisabet Nyberg

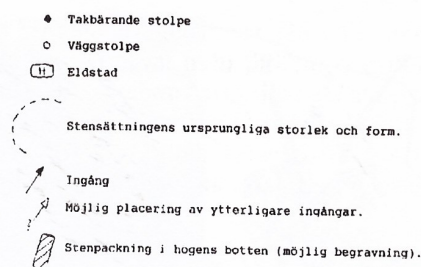
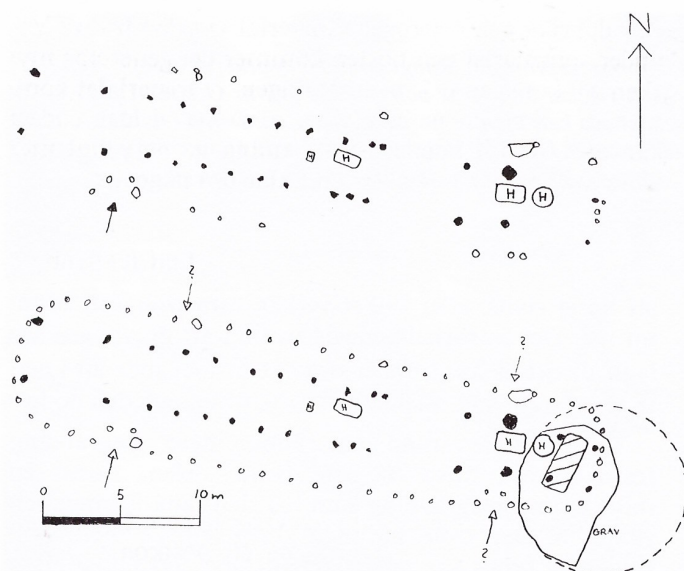

Fig 4.

Hus 1, det stora äldre bronsåldershuset. Den övre planen visar vad vi funnit av stolphål och eldstäder, den undre planen är en tolkning. Den danska motsvarigheten har oftast fyra ingångar, därför har rekonstruktionen försetts med tre ytterligare ingångar utöver den vi har funnit. Den östra delen av huset täcks av en stensättning (grav, heldragen linje). Den har skadats av odlingen i området och dess ursprungliga storlek har markerats med en sträckad linje. I botten av stensättningen finns en mindre, manslång stenpackning som kan innehålla en begravning. Placeringen mitt i mittskeppet talar för att graven följer tämligen omedelbart på huset.

parna i paren betydligt tätare (ca 1,5-2 m) och paren glänsare (ca 4-6m emellan paren). Detta innebär en radikalt förändrad rumslig planering. I bronsåldershuset får man ett stort, kanske genomgående rum i hela husets längdriktning innanför de takbärande stolparna. Däremot innebär stolpplaceringen i järnåldershuset att varje takbärande stolpe bildar en slags rumsindelning, vilket också ger goda förutsättningar för en funktionsindelning av huset, t.ex. i en fä- och en bostadsdel.

Avflyttning I områdets södra del finns lämningarna efter ett långhus av den typ som utvecklades under äldre järnålder. Stolparna i paren står tätt och paren långt ifrån varandra. Vissa detaljer i husets konstruktion talar för att huset byggdes någon gång i mitten av första årtusendet efter Kristus. Dett är det senaste belägget på bosättning som vi har inom undersökningsområdet. Vi misstänker därför att man flyttat från platsen vid denna tid.

Det har observerats på flera andra platser att det vid tiden kring 500-talet e.Kr sker en omstrukturering av bosättningsmönstret. Oftast verkar det som om man flyttat samman flera, glest liggande gårdar till något som skulle kunna vara en byliknande sammanslutning. I Vrå finns, ca 500 meter söderut, ett yngre järnåldersgravfält samt resterna efter en bytomt. Bytomten torde härröra från historisk tid, men sambandet med gravfältet innebär att en förhistorisk fas av bytomten är mycket sannolik.

Man har tidigare försökt förklara den här typen av omflyttningar med införandet av ett mer strukturerat samhälle vilket i sin tur skulle innebära att fördelningen av jordbruksmark skulle vara mer centralstyrd, att flyttningen var ett tvång uppifrån. Det är mycket troligt att så också är fallet. Men här i Vrå har vi hittat lämningar efter åkrar som också dessa visar på en organiserad indelning av åkrarna, dateringen verkar dock vara betydligt tidigare än 500-talet e.Kr. Det förhållandevis rika fyndmaterialet (keramik, ett par stenyxor samt en del flintavslag) tyder på en datering till bronsålder. Därmed har vi ställt inför ett problem som ordentligt kommer att skaka den agrara forskningen i vårt land. En så tidig organisering av jord-

bruket har tidigare varit helt otänkbar, då varje tecken på en dylik helt har saknats.

GRAVFÄLTET

Innan vår inventering var endast två gravar registrerade i fornlämningsregistret, en större stensättning samt en rest sten. När vi torvat av skogsbacken kunde vi få ihop mellan 50- 100 gravar. De flesta av dem var oansenliga samlingar med små sten, men även större, tydligt och snyggt anlagda stensättningar fanns bland de nya anläggningarna. De få gravar vi ännu hunnit gräva ger ett ganska sparsamt fyndmaterial, enstaka brända ben och keramikskärvor. Det är mycket vanligt under yngre bronsålder och äldre järnålder att gravarna innehåller få fynd.

Både boplatser och gravfält visar en iögonfallande fattigdom på finare fynd. Metallfynd saknas nästan helt. Den enda fyndkategori som det finns större mängd av är keramiken. Det är viktigt att minnas att vi här befinner oss på landet! Dessutom i utkanten av den

Fig 5 Foto från väster längs med mittskeppet i hus 1. Endast halva huset är här ännu utgrävt. Foto Lars-Inge Larsson

rikare centralbygden. Det här var troligtvis en gård som inte hade något större överflöd, utan levde på vad skog, vatten och den begränsade odlingen kunde ge. Största delen av redskap och bruksföremål var troligen av trä, ben eller andra material som bevaras dåligt. Därför verkar kanske fyndmaterialet fattigare än vad det egentligen varit.

Ur det rika och heterogena material vi grävt fram i Vrå under sommaren och hösten kommer det genereras mycket ny kunskap och bearbetningen av materialet kommer att fortgå under hela vintern, så det vi idag endast kan ana oss till hoppas vi att kunna ge betydligt mer klara svar på när rapporten står klar om något år.

Leif Karlenby

VRÅ FÅR ANHALT FÖR SJ

När järnvägen Stockholm - Uppsala blivit färdigbyggd år 1866 och trafiken påbörjad, fanns det ingen hållplats vid Vrå. Knivsta var närmaste station. - Inom parentes kan nämnas att biljettpriset Knivsta - Uppsala då var, i 1:a klass 1,27:-, i 2:a klass 85 öre och i 3:e klass 42 öre. Restiden för blandade tåg (kombinerat person- och godståg) var omkring 40 minuter. - Under de gångna åren har tillkommit ett flertal stationer och anhalter bl.a. anhalten i Alsike, som öppnades 1904 och fick då namnet Vrå. Den ligger på mark, som tillhört Vrå gård. Det var dåvarande ägaren till Vrå friherre Gösta von Paykull, som bekostade anhaltsbyggnaden ("skjulet") vilken fanns kvar till 1934, då SJ byggde nytt hus.

Så småningom uppkom även behovet av ett postkontor. Det var en följd av den ökande bosättningen efter det att Vrå gård styckades. År 1919 öppnades ett postkontor som

helt naturligt skulle få namnet Vrå - liksom SJ:s anhalt. Namnet Vrå fanns emellertid på ett postkontor i Kronobergs län, varför namnet här blev Alsike. År 1921 fick också SJ:s anhalt detta namn.

På så sätt lades grunden till att Vrå fick det "felaktiga" namnet Alsike. Vrå ligger i Knivsta socken och att ge tätorten namnet Alsike förefaller absurt.

Det märkliga är att postkontoret i Vrå (Kronobergs län) upphörde den 1 april 1968 och postkontoret i Alsike upphörde 1 november 1968. Förvisso finns det möjligheter att låta namnet Alsike få avse området vid kyrkan d.v.s. det gamla sockenbegreppet och Vrå bli namnet på området vid just Vrå i Knivsta socken.

Nils Åhlander

Vykort från VRÅ anhalt. (sekelskiftet) Mitt på bilden syns banvaktstugan, som fortfarande står kvar. På hitsidan av stationshuset ligger nu ICA-Klövern. Det "stora" huset i bakgrunden är Vrå sjukhem.